

---

## Функціонально-семантичне поле аспектуальності в ідіостилі (за матеріалами ліричної поезії Василя Борового та Петра Ротача)

---

У лінгвістиці з поняттям аспектуальності пов'язують передусім сферу видових і суміжних значень, що мають певне мовне вираження. Базовими для аспектологічних студій є видові та видо-часові категорії, а також способи дії, які виявляються головно в таких дієслівних опозиціях, як **динамічне / статичне, граничне / безмежне**. Крім того, беруться до уваги аспектуально релевантні складники тексту, формовані недієслівною лексикою та синтаксичними засобами.

Виділення в середині минулого сторіччя слов'янськими мовознавцями класів і підкласів дієслів з аспектуальним значенням і відповідно семантичних типів видової співвіднесеності та неспіввіднесеності, подальше дослідження контекстуальних і ситуативних умов реалізації окремих видових значень зумовили висунення концепції функціонально-семантичного поля аспектуальності. Описові цього поля на основі принципів функціональної граматики присвятив монографічну працю О. Бондарко [2], де вчений не тільки узагальнив певні здобутки аспектології, а й окреслив нові напрямки її розвитку. Автор детально розглянув компоненти поля аспектуальності, визначив фундаментальні аспектуальні ознаки. Важливим є висновок дослідника про те, що в слов'янських мовах домінує така ознака аспектуальності, як відношення дії до її межі.

Наші спостереження над аспектуальною семантикою в системі поетичного ідіостилю ґрунтуються на принциповій можливості проєкції аспектуальності на висловлювання в складі тексту. Видається вартою дослідницької уваги специфіка вияву в тексті поетичного твору таких аспектуальних ознак, як граничність і безмежність, процес розвитку й цілісний факт, одноактність і багатократність, позначення початку, тривання та закінченості дії. Щодо функціонально-семантичного поля аспектуальності в ідіостилі поетичної мови, то його слід розглядати як своєрідне мікрополе, у якому згідно з ідейно-художньою концепцією автора актуалізуються окремі аспектуально значущі засоби. Використання останніх, як засвідчує наше дослідження, має системний характер і за внутрішньою впорядкованістю, і стосовно структури ідіостилю.

Для аналізу функціонально-семантичного поля аспектуальності як форманта авторського стилю ми обрали лірику Василя Борового та Петра Ротача — поетів, близьких, як видається, характером своїх духовних життєписів, непохитністю громадянських позицій, глибиною роздумів та узагальнень і водночас простотою, довірливістю емоційного спілкування з читачем.

У поетичній збірці «Полинова сага», що видана 2003 року в Харкові в серії «Бібліотека слобідської класики», з передмовою Івана Дзюби, нашу увагу привернув однойменний центральний розділ, у якому вміщено 43 твори. Під такою назвою, як зауважує автор, мала б вийти ще в 1974 році шоста книжка поета, але її так і не було видано через ідеологічні підозри щодо українського символу гіркоти, покладеного в основу ліричної оповіді. Циклові передувє вірш-мініатюра з поміткою в кінці (*з читаного*), ключовими словами якого з погляду життєвих підсумків є дієслова доконаного виду (*стежечку згубили ви, щонайглибші плеса водою сповнено, рови такі покопано, загубились весла*). Тим самим відповідні рядки — цей своєрідний пролог до розділу-циклу — ніби програмують межові орієнтири пережитого й подій, фіксованих поетичним словом, актуалізують цілісність і закінченість важливих відтворених дій.

У мові аналізованих поезій В. Борового дієслівні форми доконаного виду становлять понад 40% (відповідно 267 проти 365 форм недоконаного виду). В окремих поезіях циклу автор підкреслює доконечність реальних чи уявних дій перевагою дієслів доконаного виду. Таким є, зокрема, вірш «Поет», у якому їх понад дві третини (13 із 19) і вони несуть основне ідейне навантаження: *скаже Суд, у збуреному світі, обрав стежину, вийшов я в житейську хуртовину, нам не розминуться на землі* та ін. Тим самим увиразнюється поетове кредо — готовність служити людям, відповідальність за свою творчість перед сучасниками й майбутніми поколіннями. Превалює доконаний вид і в поезії «Хлоп'я», де показано рішучість сина «врага комуни» до сміливих дій у боротьбі з соціальним злом, із тоталітарною системою: *«Ми, — каже, — зерно ще провісім, / Зметем в одвійки весь кукіль»*. На сприйняття обов'язковості майбутніх вчинків-дій хлоп'яти зорієнтовано й авторський коментар: *«І що ж подумалось про те? / Якщо вціліє — то змете!»* Виражений семантикою відповідних дієслів доконаного виду зміст постає в уяві читача як неминучі завершені дії.

Деякі твори містять приблизно однакову кількість дієслівних форм доконаного та недоконаного видів («Читаючи Сковороду», «Останній монолог Куліша», «Прадід мій», «Народна балада», «Акварелі»). Це зумовлено, на нашу думку, динамікою зображуваних творчих пошуків та їхнім зв'язком із результативністю, як, наприклад, у віршах, присвячених Сковороді й Кулішеві. Ту саму мотивованість аспектуальної врівноваженості вбачаємо й у поетичних замальовках В. Борового під назвою «Акварелі». У поезії «Прадід мій» автор відтворює процес праці героя та його душевну щедрість і людяність, що виявились у порятунку сусідів, зокрема дітей, від голоду й холоду. Прадід, який з любов'ю майстрував, орав і сіяв, віддав на дрова заготовлену заздалегідь для

себе домовину, а багатим урожаєм збіжжя поділився з тими, хто голодував: «до зернини хліб увесь **роздав**». Створена поетом «Народна балада» подає трагічну картину зради побратима з актуалізацією неминучості суду за зраду. Останній рядок вірша «*Не минеться злому — вір в баладу*», як і весь твір, співвідносить dokonаний вид (доконечність відплати зрадникові) з видом недоконаним (*вір*) як указівкою на незавершеність, постійність дії, спрямованої на збереження й підтримку віри в справедливість.

Тільки недоконаний вид дієслів наявний у текстах двох поезій: «Коляда в сорок першому» та «А він же був — той ранній ранок...». У першій можна вбачати стильову настанову на часову необмеженість давнього народного звичаю: *благословлялося на світ, йшов колядувати, дзенькала божниця, сипав з щедрої руки, світилась з покуті сльоза* та ін. І як паралель — ще тільки передчуття небезпек воєнного лихоліття: *світ наш дико не зривався, смерті крик тайсь у криці, спали літаки*. Таке зіставлення підкреслює як значущість побажань малого колядника, так і тривожне очікування наближення страшною небезпеки. Співвідносним стилістично до розглянутих вище видових уживань у згадці про передвоєнну колядку є добір лише дієслів недоконаного виду в невеликому ліричному вірші-спомині про далеке дитинство, де *ляскав праник, наслись коні, зорі падали у полі, дні гортав* <...> *віт-ряк*. Подібну ситуацію плинності, живого сприйняття минулого, його непроминулості відтворює В. Боровий і в поезії «І пригадалося подвір'я...», де вживає лише одне дієслово dokonаного виду (*пригадалося*) в подальшому контексті дієслів недоконаного виду, знаків незавершених дій і процесів, актуальних для різних часів.

У більшості поезій аналізованого циклу можна знайти дієслівні форми обох видів — з незначною перевагою виду недоконаного або близьким до рівноваги співвідношенням. Характерним є з цього погляду програмний вірш циклу — «Полинова сага». Дієслова недоконаного виду відбивають процес гартування полину (*гірко віс, шепоче щось, пригадує, наливався свинцем і т. ін.*), а виду dokonаного — завершеність того процесу й гідність полину для оспівування його сагою (*пойнявся думами терпкими, переповнивсь гіркотою, сльози світу в себе увібрав* тощо). Авторський висновок — звертання до своїх творінь: «Коли *ідеши* між люди, щира пісне, / *Напийся* моці в нього» — на тлі такого зіставлення особливо виразнюється.

Показовий для теми нашої статті матеріал містить і збірка Петра Ротача «Що збулося, що не збулося...» [5], до якої увійшла, за визначенням автора, «пізня лірика». В анотації до книжки вказано на «щемну ліричну мелодію» вміщених у ній віршів, у яких «бринять спогади дитинства і юності, звучить голос умудреної життям людини, її непідроб-

на любов до отчого краю, до свого кореня, до України» [5: 2]. У цьому контексті значний інтерес становить дослідження аспектуальних засобів художнього осмислення поетом свого життя: витоків і процесу життєвих борінь, здобутків і духовно-діяльної перспективи. Дві основні групи відповідних засобів певною мірою запрограмовані зіставленням заголовного позначення результативності дії, досягнення її межі (*що збулось*) та заперечення результативності як такої (*що не збулося*).

У мові поезій збірки в цілому переважають форми дієслів недоконаного виду (із загальної кількості майже 500 дієслівних уживань їх близько 300, тобто 60%). Окремі вірші (їх 3 з 42) мають лише відповідні позначення незавершеності дії, процесуальності. Решта поетичних текстів мають кількісно неоднакові співвідношення обох видових форм, що наочно демонструє взаємозв'язок аспектуальних значень і смислову їх співвідносність.

Серед дієслів недоконаного виду, що активно вживаються в поезіях П. Ротача, домінують ті, які мають значення тривалості дії, процесуальності і не містять додаткової вказівки на межу дії та здобутий результат. Тим самим поет наголошує на безконечності світу, динаміці життя, плинності та тривалості певних дій, процесів чи станів: *лється* (блакить, музика), *сяє* (небо, обличчя матері), *співає* (птахи), *шумить* (світ), *яріє* (Шевченкова сльоза), *кличе* (голос), *пестить* (погляд), *сумує* (душа), (мати) *молиться*, (вперед) *іди*, *служив* (народові), (доки) *живу*, *п'янить* (чар весни), *зникають* (дні), (додому) *спішив*, *білюють* (сніги), (сонце) *роздарює* (дари), *палять* (мислі), *впокоює* (трепет листя) і т. ін. Чимало дієслів недоконаного виду вжито з заперечною часткою не: (у непам'яті) *не йду*, (душа) *не хоче відпускати* (мрії), *не шукать* (чужого броду), (слави) *не співаю*; *не був*, *не є* і *не стаю* (бай-дужим) тощо. І стверджувальна, і заперечна форми дієслів цього граматичного різновиду зустрічаються в окремих контекстах, що виражають значення умови чи побажання: *не заглядали б у чуже*; *щоб серце не боліло*; *щоб працювати хотілось*. Двоплановість аспектуального значення наявна у використаного автором двовидового дієслова *ринуть*: «І слова, мов дощ весняний, *ринуть*». Проте тут превалює значення не завершеної в майбутньому дії, початкової її межі, а тривання її на час повідомлення (пор. суміжний ряд: *люба праця гоїть серце, шелестить папір, давнє ожива*). Значення майбутньої дії (у цьому випадку з початковою межею завершеності), на нашу думку, підтримується можливою проекцією на майбутню дію відповідних словоформ в афористичних рядках вірша: «Люба праця *не судомить* спину, / Серце ж над буденність *підійма*», — де може мати місце зіставлення та смислове поєднання значень доконаного й недоконаного видів.

У вірші «Груші», присвяченому пам'яті батька, поет зовсім не звертається до форм доконаного виду. Але виражена вжитими словоформами дія сприймається, завдяки контекстові, як завершена: (*дня вересневого дідусь*) **виносить** (*відерце груш*), (*діти*) **беруть**, (*сік медвяний*) **бризкає**, **дає** (*чужим*), (*свої*) **не хочуть** (*ні груш, ані діда*). Часова конкретизація дії (*вересневого дня*) орієнтована на сприймання її як повторюваної й такої, що має внутрішню межу. У цьому разі говорять про імпліцитну межу, яка має периферійний характер. Для поетичної мови взагалі і для певного її ідіостилію наповнення тексту та його компонентів смисловими відтінками в такий спосіб є досить важливим.

Нашу увагу привернуло також часте поєднання в одному мікроконтексті дієслівних форм обох видів, як і в ліриці В. Борового. При цьому дієслова недоконаного виду здебільшого виконують допоміжну роль (*мушу бути вдоволеним, хочеться побачити те село, прагну душу обігріти* та ін.), аспектуальні значення подібних граматичних сполук помітного впливу на стилістичну характеристику контексту не мають. Експресивну функцію виконують суміщення або зближування аспектуального значення стану й недалекої в майбутньому завершеної дії: *смує* (*душа за дощем*) — (*квітневої днини*) **бризне** (*доц*), **підє** (*за луки*), (*душу мою*) **забере**. В останніх трьох видових формах імпліцитно присутня смислова можлива інтерпретація дії не тільки як очікуваної, але і як здійсненої в минулому.

З-поміж дієслівних форм доконаного виду в аналізованому матеріалі виділяємо різні групи на позначення способів дії, тобто тих граматичних ознак, які дослідники так само відносять до аспектуальності [див., зокрема, 6]. Передусім слід назвати активно вживані поетом-ліриком видові форми інтенсивно-підсилювального та інтенсивно-процесного способів дії: **пройдено і пережито**, (*життя*) **промчало**, (*осінь*) **прошуміла**, **витоптали** (*луг*), **проніс** (*пам'ять про святощі*), **вознісся** (*образ матері*) і т. ін. Близьким до названих вище є кумулятивний спосіб дії, позначуваний формами доконаного виду: (*мій дух*) **процвіте**, (*блакиттю*) **розігріте** (*серце*) та деякі інші. Можна вбачати тут не лише семантичну, а й стилістичну близькість, що виявляється, зокрема, у наявності певних експресивних відтінків.

Великою кількісно та багатою з погляду стилістичних можливостей відповідних дієслівних форм є група аспектуальних засобів, що позначають фінітивний спосіб дії. Такі граматичні форми актуалізують як початок дії зі сприйняттям її як завершеної (*весна вийне ніжністю, стрепенеться серце* та под.), так і власне фінальну частину, результат дії: **зіллюся** (*з землею*), **ляже** (*ужинок у саквину*), **оживу**, **народяться** (*інші*), **відійду** (*у сніги*) тощо. Іноді на цей спосіб накладається фінально-комплексивний, як у першому дієслові з наведеного нижче контек-

ту: (*серце*) **догорить і згасне**. Зауважмо, що форми доконаного виду в описуваному ідіостилі виступають як авторське бачення майбутнього, що засвідчує більшість поданих прикладів, або ж мають спонукальний характер: **підйди вдихни** (*запах поля*). Актуалізують фінал дії також інфінітивні форми доконаного виду, так само спрямовані на майбутню дію: **не посіять** (*вдруге жито*), **не спіймать** (*миць*). Однак аксіологічне значення дієслів в останніх ілюстраціях імпліцитно розширює їхні видо-часові межі.

Розгляд приблизно однакового текстового простору лірики В. Борового та П. Ротача (відповідно — 43 і 42 твори) засвідчив близькість стильових манер поетів, зокрема щодо використання аспектуальних засобів. В обох ліриків переважають форми недоконаного виду, хоч і форми на позначення завершеної дії представлені досить широко й виконують важливу ідейно-художню роль. Певні особливості видових дієслівних уживань належать до важливих стилістичних чинників поезії, що підтверджує й наш аналіз. Вивчення функціонально-семантичного поля аспектуальності в проекції на поетичний ідіостиль, як видно з поданих у цій статті спостережень, допомагає з'ясувати питання про принципи добору, групування та стилістичного використання відповідних засобів згідно з авторськими настановами, а також побачити їх дотичність до процесу формування своєрідного стилю митця слова.

### Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови : Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. — Л. : Наука, 1983. — 208 с.
3. Боровий В. Полинова сага / Василь Боровий. — Х. : Майдан, 2003. — 198 с. — (Бібліотека слобідської класики).
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Морфологія / А. П. Загнітко. — Донецьк : Вид-во ДонДУ, 1996. — 437 с.
5. Ротач П. Що збулось, що не збулося... : пізня лірика / Петро Ротач. — Полтава : Верстка, 1998. — 56 с.
6. Теория функциональной грамматики: введение, актуальность, временная локализованность, таксис / В. П. Неделков, М. А. Шелякин, В. С. Краковский и др. — Л. : Наука, 1987. — 348 с.